

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Υπήρξε επί Τουρκοκρατίας μητροπολιτικός ναός ο Αγ. Γεώργιος (Rotonda) και πότε;

Απόστολος Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.704](https://doi.org/10.12681/makedonika.704)

Copyright © 2014, Απόστολος Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. (1960). Υπήρξε επί Τουρκοκρατίας μητροπολιτικός ναός ο Αγ. Γεώργιος (Rotonda) και πότε;. *Μακεδονικά*, 4(1), 547-549. <https://doi.org/10.12681/makedonika.704>

Ἡ δὲ ἐν τῷ κύκλῳ βραχυγραφία εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθῆ διττῶς :

α) Μ(ι)χ(α)ήλ

β) Χ(α)ρ Μ(ι)χ(α)ήλ

Προκρίνω τὴν ἀνάγνωσιν Μιχαήλ, ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὰς σχετικὰς βραχυγραφίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀρχαγγέλου, μολοντί ἐκεῖ οὐχί σπανίως προστίθεται καὶ τὸ η.

Κανονικῶς ἡ ἐπιγραφὴ ἔπρεπε νὰ εἶχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἄνω ταϊνίαν καὶ νὰ ἐσυνεχίζετο εἰς τὴν κάτω. Ἡ ἀντιστροφή, ἣτις παρουσιάζεται ἐδῶ, ἀποδοτέα εἰς κακὸν ὑπολογισμόν τοῦ χώρου. Ὁ Μιχαήλ δηλ. ὑπελόγησε μὲ τὴν ὑπογραφὴν του νὰ καταλάβῃ τὴν μίαν μόνον, τὴν κάτω, ταϊνίαν, ἣτις εὐρίσκεται καὶ εἰς κανονικὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, διὰ τὴν εὐχερῆ ἀνάγνωσιν ὑπὸ τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀνεπαρκὴς ἡ μία μόνον κενὴ ἐπιφάνεια καὶ ἀναγκαστικῶς ἐσυνέχισε καὶ εἰς τὴν ἄνω.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μετοχὴν ζ ω γ ρ α φ ι ζ ω ν ἀντὶ ζ ω γ ρ α φ ο ὡ σ α, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ζωγράφος παρεσύρθη ἀπὸ τὸ κύριον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐξέλαβε ὡς ὑποκειμενὸν τῆς μετοχῆς ἀντὶ τῆς λέξεως χ ε ι ρ. Ἄλλωστε τοιαῦτα γραμματικὰ ἀνωμαλίας δὲν εἶναι οὔτε αἱ πρῶται οὔτε αἱ τελευταῖαι. Πληθὺς παρομοίων περιπτώσεων συναντῶμεν καθημερινῶς εἰς βυζαντινὰς ἐπιγραφάς. Ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν εἶχε καὶ ἀρκετὴν γνῶσιν καὶ πείραν τῆς γλώσσης. Διότι εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν, γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα, εἰς τὸ ὄνομα Ε ὕ τ ὄ χ ι ο ς ἀντὶ τοῦ ὄ ψιλοῦ τίθεται ἰώτα, ἐνῶ ἄλλοῦ καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸ ὄνομα εἶναι ὀρθῶς γεγραμμένον.

Ἡ νέα ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ αἱ ὀλίγαι σχετικαὶ παρατηρήσεις πείθουν, νομίζω, ὅτι Μιχαήλ καὶ Ἀστραπᾶς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

ΥΠΗΡΞΕ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ

Ο ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ROTONDA) ΚΑΙ ΠΟΤΕ ;

1. Στὴ μελέτῃ μου «Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Rotonda) ὡς μητρόπολις Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα»¹ προσπάθησα νὰ ἐξακριβώσω ἂν ἡ ὀνομασία Π α λ α ῖ ᾶ Μ η τ ρ ο π ο λ ι τ ι ς ἢ Eski Metropol, ποῦ ἀπέδιδαν σὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Rotonta) οἱ Ἕλληνας καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὶς ἀρχὰς τοῦ περασμένου αἰῶνα, προέκυψε ἀπὸ ἕνα πραγματικὸν γεγονός. Στὴ μελέτῃ μου ἐκείνη ἀνέφερα ὅτι ἡ παράδοσις ἐπιζοῦσε ἀκόμη ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ στόμα μιᾶς γραιάς, ἡ ὁποία μάλιστα ἔλεγε ὅτι τὸ σπῆτι τῆς (γωνία ὁδῶν Τσουφλῆ - Ἁγ. Γεωργίου) χρησίμευε ὡς μητροπολιτικὸν κατάστημα καὶ δύο ἄλλα συνεχόμενα ὡς μητροπολιτικὴ κατοικία, «ὅταν μητροπολίτης ἦταν, καθὼς λέν, ὁ Ἁγ. Θεωνᾶς». Δηλ. τὸ νέο στοιχεῖο τῆς προφορικῆς αὐτῆς πληροφορίας μᾶς ἔφερεν πίσω στὸν 16^{ον} αἰῶνα, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὁποῖου ἔζησαν δύο μητροπολίτες μὲ τὸ ὄνομα Θεωνᾶς (Α' καὶ Β'). Τὴν ἀποψη αὐτὴν προσπάθησα νὰ τὴν ἐνισχύσω μὲ τὴν εἰδηση, ὅτι μετὰ τὴ ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571) ἐπὶ τῆς ἀρχιερρατείας Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου «καθηλώθησαν» πολλὰς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης «πλὴν τοῦ βωμοῦ», ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ ἐξαίρεσις ἔγινε, ἐπειδὴ ὁ «βωμός», δηλ.

¹ D. B o s k o v i c', ἐνθ' ἀν. 49 εἰς: 7.

² Μαρ. Ἡμερολόγιον, 16 (1940), σ. 245 - 250.

ἡ Rotonda, ἦταν μητροπολιτικός ναός. Συμπέρασμα λοιπὸν τῆς μελέτης μου αὐτῆς, ποὺ στηριζόταν ὅμως σὲ ἀσθενῆ καὶ ἀνεπαρκῆ ἱστορικὰ στοιχεῖα ἦταν 1) ὅτι ἡ Rotonda κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα ἦταν μητροπολιτικός ναός καὶ 2) ὅτι οἱ ὀνομασίες Παλαιὰ Μητρόπολις καὶ Eski Metropol γεννήθηκαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ Rotonda ἔπαψε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς μητροπολιτικός ναός.

Ἀργότερα ὁ Γ. Θεοχαρίδης στὴ μελέτη του «'Ο ναὸς τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης»¹, ὅπου ἀπέδειξε ὅτι ἡ Rotonda ἦταν ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων, ἀνάγει τὴν προφορικὴ ἐκείνη παράδοση στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ μάλιστα πολλοὺς αἰῶνες πίσω, στοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτη καὶ τοῦ Εὐσταθίου (σ. 50). Τὸ νὰ ἐπιζήση ὅμως μία τέτοια παράδοση τόσους αἰῶνες, μὴ δολόκληρη χιλιετηρίδα, ὅστερ' ἀπὸ τόσα καὶ τόσα γεγονότα καὶ ἀλλαγές, εἶναι πρῶγμα βέβαια πολὺ ἀπίθανο. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπανερχεται καὶ στὴ σ. 54. 66 προσπαθώντας νὰ δεῖξῃ μὲ ἀλλεπάλληλες ὑποθέσεις ὅτι ἀπὸ τὸ 1525 καὶ ἐξῆς μητροπολιτικός ναὸς ἦταν ἡ μικρὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ὅπου σήμερα ὑψώνεται ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκριβῶς σταματοῦν οἱ σχετικὲς ἔρευνές του, ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιτυχῆ ταυτισμὸ ποὺ ἔκανε τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων μὲ τὴν Rotonda ἢ τὸν γνωστὸ ὡς σήμερα ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Gerlach σὴν 1576,² γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀναμφισβήτητα τὴ χρῆση τοῦ ὡς μητροπολιτικοῦ ναοῦ κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα καὶ ἔτσι νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ μὲ γραπτὰ στοιχεῖα τὴν προφορικὴ παράδοση. Τὴ μαρτυρία αὐτή, ποὺ ἐρχόταν ὅμως σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπόθεσίν του, ὅτι ὁ μητροπολιτικός ναὸς ἀπὸ τὰ 1525 ἦταν ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, προσπάθησε βέβαια νὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ μὲ κάποιο τρόπο λέγοντας ὅτι ἡ φράση τοῦ Gerlach «δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ναὸς οὗτος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Μητροπολίτης ἔχει προσωρινῶς τὴν ἔδραν αὐτοῦ, εἶναι καὶ ὁ ἀνάκθην μητροπολιτικός ναὸς τῆς πόλεως», ἀλλὰ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ἐπομένως δὲν ἀξιοποιήθηκε ἡ μαρτυρία τοῦ Gerlach, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο γραπτὸ στοιχεῖο, γιὰ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι μητροπολιτικός ναὸς στὰ 1576 ἦταν ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων ἢ τῶν «Ἁγίων Ἀγγέλων».

Τώρα τελευταία ἤλθε στὸ φῶς νέα, πῶς πειστικὴ μαρτυρία, ποὺ λύνει ὀριστικὰ τὸ ζήτημα εἶναι δύο βιβλιογραφικὰ σημεῖωματα, ποὺ βρισκονται στὸν ὑπ' ἀριθ. 2118 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (ἄλλοτε τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου Θεσσαλονίκης) καὶ τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν Βασ. Λαοῦρδα στὴ μελέτη του «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον» σὸν περιοδικὸ «Μακεδονικά» Δ' σ. 47 - 162. Τὰ σημεῖωματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἐξῆς: στή σ. 2 τοῦ κώδικα «τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» καὶ στή σ. 3 «τῶν αγιο ἀνκελων». Τί σημαίνουν λοιπὸν αὐτά; Τὸ πρῶτο δηλώνει ὅτι ὁ κώδικας ἀνήκε στὴ μητρόπολη καὶ τὸ δεύτερο στὴν ἀμέσως ἐπόμενη σελίδα διασαφηνίζει ὅτι μητρόπολις εἶναι ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων. Τὸ ὅτι ἡ γραφὴ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν εἶναι τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπως εἶχε παρατηρήσει ὁ Α. Πολίτης στὸν ἀνέκδοτο ἀκόμη κατάλογο τῶν συμπληρωματικῶν κωδικῶν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, δείχνει καθαρὰ πῶς καὶ ἀναμφισβήτητα ὅτι μητροπολιτικός ναὸς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἦταν ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων. Τὸ συμπέρασμα συγκινεῖ ἀληθινὰ τὸν ἐρευνητῆ, ὅταν σκέπτεται πόσον ἀκριβῆς ὁ

¹ Ἑλληνικά, 13 (1954), σ. 24 - 70.

² Die Kirche darin der Metropolit seinen Sitz habe heisse zu den heiligen Engeln.

πήρξε ή προφορική εκείνη παράδοση και σύμφωνη με την ιστορική πραγματικότητα.

Έκτός από τὰ βιβλιογραφικά αὐτὰ σημειώματα ὑπάρχει καὶ τὸ ἔξης σὸ φ. 104β «ἔτους ζ,οζ' (=1559) μηνὸς Αὐγούστου. ἔστιλ(εν) ο σουλτάν Σαίλεμ να πάρι τα κιδινά εκ των εκκλησιῶν. ἔλαβεν δε ἀπὸ τῶ ναόν του αγίου Μηνά κιδινά στ' καὶ ἀπὸ τὸ ἔδαφος τρία καὶ ἀπὸ τοῦ εἰλομησκοντος, κιδινά γ' καὶ ἀπὸ τή(ν) μ(η)τρ(ό)π(ο)λ(ιν) κιδνας η'.» Τὸ σημείωμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἄλλη εἰδηση ὅτι «ἐπὶ ζ,οζ' (δηλ. 1569) ἀρχιερατεύοντος ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου, καθηλώθησαν αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς πρώτων ἢ τοῦ μεγάλου Δημητρίου, εἶτα αἱ λοιπαὶ πλὴν τοῦ βωμοῦ, παρὰ τοῦ δυσσεβοῦς Σουλτάν Σελίμη». Τὴν εἰδηση αὐτὴ τὴ δημοσίευσεν ὁ Κύριλλος Λαυριώτης σὸ φ. 62 τοῦ χειρογράφου Δ 41 τῆς Λαύρας μετὰ τὴν παρατήρησιν ὅτι ἔχει κάποια λάθη στὴ χρονολογία ἢ στὰ ὀνόματα τῶν σουλτάνων. Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος διαπίστωσα ὀρισμένα λάθη, ὅπως π.χ. τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «καθήλωσιν» τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐνόμισα ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου,¹ ἀλλὰ τώρα, ὕστερ' ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ παραπάνω σημειώματος, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι πραγματικά ἀπὸ τὸ 1559, δηλ. δύο περὶπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ ναυμαχία, εἶχε ἀρχίσει ὁ Σελίμ Β' νὰ γίνεται πιεστικὸς στοὺς χριστιανοὺς κατοικοὺς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ν' ἀποσπᾷ κίονες ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας τῆς γιὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων τουρκικῶν οἰκοδομημάτων, ὅπως τὸ ἴδιο εἶχε κάνει ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσίν τῆς ὁ Μουράτ Β.² Ἡ κατάστασις ἀσφαλῶς θὰ ἐπιδεινώθηκε μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Βλ. Βακαλοπούλου, ἔνθ' ἄν. σ. 249.

² Ἀναγνώστη, ἔκδ. Βόννης, σ. 520, στιχ. 16-20.